

HET OVERSTICHT

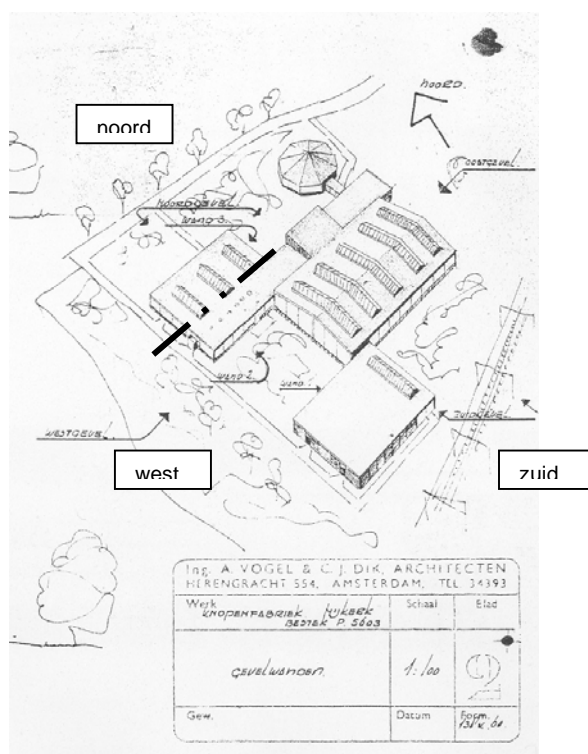
Nijkerk, knopenfabriek

Nijkerk, voormalige knopenfabriek

Waardestellende beschrijving

In 1957 werd in Nijkerk een knopenfabriek gebouwd, waarin machinaal knopen werden vervaardigd. Het productieproces kende twee fasen: enerzijds het mengen van grondstoffen en het gieten van halffabrikaten en anderzijds het stansen van knoopschijven en het bewerken daarvan door frezen en boren tot het eindproduct. Grotendeels bestond het halffabrikaat uit vlakke platen die werden gevormd door vloeibare grondstof te centrifugeren. Uit de weke, nog niet uitgeharde platen werden vervolgens knopen gestanst.

De fabriek huisvestte dus een eenvoudig in beginsel lineair proces, waarin veel bewerkingen met relatief kleine machines werden gedaan. De hoeveelheid benodigde arbeid heeft overigens ook het einde van de economische levensvatbaarheid van het bedrijf bepaald.

Het complex is ontworpen door architectenbureau A. Vogel en C.J. Dik uit Amsterdam. Van dit bureau is tot op heden niets bekend. Ook nader onderzoek bij het Nederlands Architectuurinstituut (NAi, Rotterdam) en het Bureau Monumenten van de gemeente Amsterdam levert geen informatie.

De productie vond plaats in een grote fabriekshal (35,16 m x 52,03 m), goed verlicht door vensterpartijen in de vóór- en achtergevels en door lichtstraten in het dak. De enorme afmetingen van de hal worden door de gebruikte machines nauwelijks gerechtvaardigd, maar hebben wellicht te maken met de benodigde frisse lucht bij een nogal stoffig proces.

Naast deze hal werden (aan weerszijden ervan) twee vlak gedekte, lagere bouwdelen gezet, één met kantoorfuncties, de ander met magazijn en stof-afvoerinstallatie. Ten noorden van dit geheel stond een achthoekige, vrijstaande, kantine. De helft van de noordelijke kantorenvleugel en de kantine zijn gesloopt. Langs de Wallerstraat zijn op die plaats woningen gebouwd.

Het complex ligt noordelijk langs de spoorlijn, ten oosten van het station. De richtingen ervan zijn bepaald door de terreinverkeveling ter plaatse, die onder een hoek van ongeveer 30 graden staat ten opzichte van het spoor, maar aansluit bij de Wallerstraat. De beide zijvleugels steken aan de zuidzijde

vóór de hal uit, waardoor een kleine binnentuin (ongeveer 35 x 30m) ontstaan is, die een sobere aanleg kende met vijf plantvakken. De noordelijke vleugel is (nog) twee traveeën breed en 18 traveeën diep, waarbij de laatste travee voorbij de achtergevel van de hal steekt. Het gedeelte van vier traveeën tussen de stramienlijnen L en P is iets hoger gebouwd dan de rest van dit deel. De zuidelijke vleugel (oorspronkelijk magazijn) is vijf traveeën breed en negen diep, waarvan drie traveeën aansluiten aan de zuidzijde van de hal. In oost- en zuidgevel konden expeditieuren worden gemaakt.

De hoofdingang ligt in de noordelijke "laag"-bouw in de westelijke kopgevel. Hij biedt via een tochtportaal toegang tot de hal, die de gang met kantoren ontstloot (de ruimten ter linkerzijde hiervan zijn nu gesloopt).

De drie gebouwdelen zijn los naast elkaar gebouwd; waar zij tegen elkaar aan staan hebben zij steeds elk hun eigen kolomstelling. De stramienlijnen zijn hier verdubbeld: 6/7 en 13/14. De constructie van de drie gebouwdelen is uitgevoerd als een mengvorm van montagebouw en in het werk gestorte beton. Ter plaatse gestort zijn de gevelkolommen en –balken van de lagere bouwdelen en de centraal gelegen hoofdlijger met kolommen van de grote hal. (De afwijkende maten van deze betonconstructie zorgden voor een afwijkende traveemaat van de middelste twee vakken van de hal). Geprefabriceerd zijn de binnenkolommen van de laagbouwen, de gevelkolommen van de hal, alle liggers van laagbouw en hal en de als cassetteplaten van bimsbeton uitgevoerde dakplaten. Bovendien zijn vrijwel alle raamkozijnen uit prefabbeton gemaakt. Zij zijn met stalen doken en ankers aan elkaar bevestigd, wat door corrosie nu tot veel schade aan de gevel-elementen heeft geleid. De gevelvlakken tussen de betonnen kolommen en balken zijn gemetseld, grotendeels als spouwmuren in halfsteens verband. Op enkele plaatsen zitten ook in deze gemetselde velden vensters die uit prefab beton zijn gemaakt (bijvoorbeeld noordgevel magazijn).

De stabiliteit van de constructie van de hal kan zijn bereikt door deze gemetselde vlakken, maar het is ook denkbaar dat de kolommen als inklemmingen (in de funderingen) zijn uitgevoerd. De stabiliteit van de lagere bouwdelen moet zijn gegarandeerd doordat gevelkolommen en –balken in het werk als monoliet zijn gestort. De te grote lengte van de balken heeft daarbij overigens voor veel krimp-scheuren gezorgd.

Op enkele plaatsen zijn kleine bijzondere elementen in de gevels te vinden, zoals de betonnen vensterkastjes in de zuidgevel van het magazijn gedeelte en de ingemetselde gresbuizen in de zuid-oostelijke gevelvlakken van de aanbouw aan dit deel. Deze dienden als luchtuitlaat voor de stof-afvoerinstallatie, die hier was opgesteld (1x3 traveeën).

Afwerking is eigenlijk alleen te vinden in de kantorenvleugel. Het pakket is kenmerkend voor de periode: glasmozaïektegels op het tochtportaal, ruwe leistenen vloer (Noorse lei) in de hal, vloertegels van "solenhofener platten" (met dorpels en neuten van gepolijst sierbeton) in de gangen en parket in de kantoorruimten. Ook de afwerking van de stucplafonds, met een ronde gestucte koof en ingebouwde TL-armaturen, is nog intact aanwezig, evenals de bijzondere accenten in de hal die worden gevormd door de in travertin uitgevoerde klok (met knopen voor de uuraanduiding) en de beide ramen van geëst glas naast de ingang. Deze verbeelden enerzijds de knopen die de fabriek uitvliegen de wereld over (per trein en vliegtuig) en anderzijds een allegorie op de mode. In afwijking van de betonnen kozijnen die overal zijn gebruikt, vinden we in de hal stalen puien met glaslatten en (op de deuren) schopplaten van blank geanodiseerd aluminium (vermoedelijk geproduceerd door Eland Brandt uit Amsterdam).

Waardering

Het gebouw is van bijzondere waarde. De waarde van het complex is gelegen in de uitzonderlijke gaafheid van dit vroege voorbeeld van een fabriek in montagebouw. Wat de geavanceerde betonwareindustrie eind jaren '50 had te bieden, is hier gedemonstreerd. Door vernuftig aan de onderdelen te ontwerpen is een mate van standaardisatie bereikt die voor een optimum heeft gezorgd tussen maatwerk en een standaardgebouw. Daarbij is opmerkelijk dat de seriegrootte van de elementen soms heel klein is. Elk van de vensters aan de dakrand van de kopgevels van de hal bijvoorbeeld komt maar vier keer voor.

Monumentenbescherming krachtens de Monumentenwet 1988 (als rijksmonument) is onmogelijk, omdat het complex nog geen 50 jaar oud is. Bescherming als gemeentelijk monument zou kunnen, als het gemeentelijk beleid van Nijkerk daarop is toegerust. Interessanter is het, te streven naar een vorm van hergebruik die het complex in zijn nieuwe gedaante in de toekomst een vanzelfsprekende plaats op een monumentenlijst bezorgt.

Transformaties

Bij transformaties van industrieel erfgoed zijn vier strategieën te onderzoeken:

- Erin bouwen: doos-in-doos constructies, maar ook elkaar doorsnijdende bouwmassa's. Van belang is, dat de verschillende elementen ten opzichte van elkaar goed herkenbaar blijven en hun eigen karakteristieken hebben/houden.
- Eraan bouwen: aan de bestaande bouwmassa's elementen toevoegen. Hierbij geldt hetzelfde belang van goed te onderscheiden karakteristieken.
- Ernaast bouwen.
- In plaats van bouwen: sloop is een weinig aantrekkelijke optie bij zulke bijzondere bouwsels.

Hergebruikswaarde:

Het skelet is voor 100% opnieuw te gebruiken. Daarbij is een passende functie wel van belang. De grote hal lijkt zich het best te lenen voor een doos-in-doos oplossing, waarbij de schil als regenjas dient en de in te bouwen bouwdelen hun eigen klimaatgevel krijgen. Ook is een variant denkbaar, waarbij de hal als gemeenschappelijk element gaat functioneren voor gebouwen die tegen de kopgevels aangebouwd worden. De lichtstraten kunnen eventueel tot lichtgaten worden getransformeerd.

De vakvullingen in de gevels kunnen flexibel worden behandeld en zijn uitwisselbaar met andere invullingen. De prefab betonnen kozijnen zijn zeer karakterbepalend en historisch uiterst waardevol. De schades eraan zijn soms niet meer reparabel, maar meestal wel. Behoud ervan kan wel betekenen dat alle vensters eruit moeten en alle verankeringen door rvs vervangen moeten worden. Het zal wel erg van de functie afhangen of dat haalbaar is.

Het kantoorgedeelte zou inclusief interieurelementen behouden moeten blijven; voor de laagbouw ten oosten hiervan is dat van minder belang.

De laagbouw aan de zuidzijde (vm. Magazijn) kan niet alleen een groeve voor beton-elementen zijn. De ruimtelijke structuur is ook hier van belang. Is het mogelijk hierin woningen te maken met wegneming van delen van het dak, waarbij patio's of binnentuinen ontstaan? Voor wonen zal de aanwezigheid van de spoorlijn een wezenlijke belasting betekenen, die geluidwerende voorzieningen aan het gebouw nodig maken, omdat aan de bron niets kan worden gedaan.

De beste functie voor de hal is overigens wellicht er een kerk van te maken. Het is verbaasd hoeveel kerken er nog nodig zijn, dus zo'n optie moet niet op voorhand verworpen worden.

Aantrekkelijke voorbeelden

Goede voorbeelden van omzetting van dit soort complexen naar woningen zijn er nauwelijks. Maar de bijgevoegde voorbeelden laten behalve nieuwe functies ook architectonische concepten zien, die voor andere functies te gebruiken zijn.

Voorbeelden van ingebruikneming zonder verbouwing ("loft"-benadering): Almelo pakhuis / Amsterdam pakhuis-kantoor / Landau bibliotheek.

Voorbeelden van doos-in-doos constructies: vleeshuis Gent / technologiecentrum Moers.

Voorbeelden van inbouwen met patio's: Uithoorn, vm shampoofabriek / Amsterdam Ogilvy.

Voorbeeld van aanbouwen: Hengelo, vm ketelmakerij/gieterij; de gevels zijn hier de gevels geworden van aangebouwde nieuwbouw, de hal is overdekte openbare ruimte.

Nader onderzoek ter completering van het beeld van de geschiedenis zou moeten worden gedaan naar:

- architectenbureau
- aannemer / betonfabrikant
- bedrijfs geschiedenis.

Deze elementen kunnen een nauwkeuriger onderbouwing geven van het belang van dit complex voor de (architectuur) geschiedenis en daarmee voor de monumentale waarde en zeldzaamheid.

Zwolle, 5 december 2002

Drs. D.H. Baalman